

Чекаючи на сповнення пророцтв

ВІКТОРІЯ СЕМЕНОВА

4 ГРУДНЯ 2019

Із біблістами отцем Борисом Хільком та отцем Володимиром Кусьнежем ми говорили про постать Месії у Старому Завіті та її розвиток на сторінках Нового Завіту, про страх, який супроводжує роздуми про останні дні світу, і про розпізнавання пророцтв, повний сенс яких може бути прихований навіть від їхніх авторів.

Старозавітні фігури. Китай, XVIII століття

– Із чим були пов'язані месіанські очікування старозавітних юдеїв?

Отець Володимир Кусьнеж: До вавилонського полону навряд чи можна говорити про юдейське очікування на Месію, тобто, в перекладі з івриту, помазаника. Адже доти помазаниками були цілковито конкретні люди – царі з династії Давида. Коли ж полон зруйнував упорядковане й тихе життя ізраїльського народу, довелося по-іншому поглянути на цю постать. Юдеї шукали розради в новому царі, який визволить їх, відновить колишню велич і відкриє більші перспективи, – у Месії. І в часи Христа очікування на нього було справді живе.

Отець Борис Хілько: Юдаїзм тоді був поділений на численні групи, кожна з яких мала власні уявлення про те, яким цей Месія має бути. Але, хай там як, натяки на його прихід містились у біблійних текстах від самого початку. Насамперед це обітниця з книги Буття: «Я покладу ворожнечу між тобою і жінкою і між твоїм потомством та її потомством. Воно розчавить тобі голову, а ти будеш намагатися ввіп'ястися йому в п'яту» (Бут 3, 15). Уже тоді Господь провів боротьбу за людину та прихід людського потомка, який розчавить голову змія – уособлення зла, несправедливості, кривди, смерті. Інший уривок, що провіщає Месію, міститься в другій книзі Самуїла: «А як сповняться твої дні й ти спочинеш з твоїми батьками, я поставлю по тобі твоє потомство, що вийде з твого лона, й утверджу його царство. Він збудує дім імені моєму, і я скріплю його царський престіл навіки» (2 Сам 7, 12-13). Пізніше маємо пророцтво про Еммануїла, про Слугу Господнього тощо – таких уривків є чимало. Біблія очікує на Месію, отже, очікують і люди.

– І, вочевидь, покладають на нього якісь цілковито людські сподівання.

В. К.: Політичний аспект очікування на Месію справді був дуже сильним. Серед зелотів він узагалі набував терористичних масштабів і переважав над релігійним так, що дехто з них проголошував Месією себе, – але це, звісно, рідкісні крайнощі.

Крім того, юдеї завжди усвідомлювали себе обраним народом. Бог обіцяв їм особливу роль, і на сповнення цієї обітниці чекали. Ще одна цікава думка щодо обраності: юдеї – це ті, хто реалізує Божі обітниці щодо інших народів світу. Багато старозавітних пророцтв, які ми інтерпретуємо як месіанські й застосовні до особи Ісуса Христа, євреї сприймали як колективні, що стосуються усього люду ізраїлевого. Наприклад, колективна концепція переважає в тлумаченні Ісаїних пісень про Слугу Господнього. Ізраїль постає тут як слуга Господній, який страждає, але через біль принесе в цей світ справедливість, наверне всіх – і всі спасуться. Християнство ж трактує цей фрагмент вже в індивідуальному ключі – він про Христа.

Щоправда, щоб тексти були месіанські, у них має йтися про помазаника. Такі писання знаходимо у пророків, тоді як П'ятикнижжя не зосереджувалося на Месії. Второзаконня (див.

18, 15) говорить про пророка, подібного до Мойсея, але не помазаника; зрештою, помазаником не був і сам Мойсей. Месіанськості фрагмент набуває вже в подальшій історичній перспективі. Або ж уже згаданий уривок про потомство із книги Буття, який складно зрозуміти, не знаючи про Ісуса. Це доволі розмитий фрагмент, але він відіграє важливу роль. Бог створив гарний світ, та він зіпсувався, ввійшло зло – і людина потрапила у стан, у якому досі перебуває. Чи щось зміниться на ліпше? Так, Бог обіцяє майбутні зміни, нехай і в дуже загальних рисах. Навряд чи автори свідомо думали про Месію, коли писали цей фрагмент. А от пророки вже думали, тому й говорили про прихід Божого помазаника.

– Яким він мав бути?

Б. Х.: Месія – це «небесний гість», описати якого людськими словами дуже складно, саме тому він завжди залишався таємницею. Антропоморфні прийоми тут не допоможуть, бо вони занадто обмежені для такої величі. Хоча спроби були, й одна з них – це книга Даниїла, першого пророка, який виразно говорив про воскресіння: «Бачив я в нічних видіннях, аж ось на небесних хмарах ішов ніби Син Чоловічий; дійшов він до Ветхого деньми, і приведено його поперед нього. І дано йому владу, славу й царство, і всі народи, племена та язика йому служили. Влада його – влада вічна, що не минеться, і царство його не занепаде ніколи» (Дан 7, 13-14). А от пророк Захарія провіщає Месію на ослятку: «Радуйся вельми, о дочко Сіону! Викрикуй, о дочко Єрусалиму! Ось цар твій іде до тебе, справедливий і переможний, смиренний і верхи на ослі іде, на осляті, на молоденькій ослиці» (Зах 9, 9). Два різні автори – і два уявлення про те, як прийде Месія та яким він буде, величним чи покірним. Ісаїя ж говорить про немовля: «Бо хлоп'ятко нам народилося, сина нам дано; влада на плечах у нього; і дадуть йому ім'я: Чудесний порадник, сильний Бог, Отець довічний, Князь миру» (Іс 9, 5). Юдеї часів Ісуса бачили ці відмінності, і равини намагалися пояснити розбіжності так: якщо народ буде готовий, то Месія прийде на небесних хмарах, а якщо ні – то на осляті. Христос обрав найпокірніший спосіб.

В. К.: Юдеї чекали на Месію як на конкретного чоловіка з царського роду Давида, який спасе Ізраїль. Як – це питання вторинне. Духовно чи політично, він мав змінити їхню сумну долю. Тому ці ідеї логічно розвиваються після вавилонського полону. Феномен Ісаї, який ще до полону говорив про потомка Давида, вартий детальнішої уваги, але він теж уміщений у контекст загрози для Ізраїлю: царі того періоду не давали ради з ворожими нападами, тож логічно припустити, що Ісаїя провіщав нового царя, який упорається з прикращами ліпше.

Отже, якщо має прийти Месія, то це буде цар, причому його постать розглядали в земних категоріях. Людям складно було уявити щось інше, тому вони й не одразу сприйняли Христа: Він-бо показав інший вимір Месії, пересунувши очікування в духовний вимір. Ми теж святкуємо

Христа як Царя, але в зовсім іншому плані. У розмові з Пилатом Ісус якраз і розкрив цей вимір, говорячи про царство не з цього світу (див. Йн 18, 36). Він закликав дивитися глибше в писання, наприклад, щодо законів Мойсея стверджував, що «суботу установлено для людини, а не людину для суботи» (Мк 2, 27). Так і з месіанством – Христос підняв його на новий рівень і показав, чого насправді чекали юдеї. Він поєднав пророчі, царські та священницькі риси.

– Сьогодні християни пов'язують друге пришествя Христа з останнім судом, який іще називають Страшним – бо ця перспектива справді лякає людей, свідомих своєї грішності. Старий Завіт також згадує про своєрідний судний день, день Ягве. Чи пов'язаний він якимось із приходом Месії?

Б. Х.: Для юдеїв день Господній – це справді час суду, момент звершення справедливості, а Месія – суддя.

Причини для страху були (і є) в кожного. Відгомін цього можна знайти в Йоана: «Страху нема в любові, а, навпаки, досконала любов проганяє геть страх, бо страх має в собі кару, а хто боїться, той недосконалий у любові» (1 Йн. 4, 18). Несправедливі люди мали причини боятися – прихід Месії не віщував їм нічого доброго. Праведники теж відчували страх, але в сенсі «страху Божого», бо з любов'ю чекали на Месію. Про такий страх ідеться, коли ангел каже Марії: «Не бійся». Вона виконувала всі приписи, любила Бога, було Йому вірною, а тому страх її не сковував.

Старозавітний праведник – це той, хто виконує приписи Біблії й повсякденно живе ними. Праведність – це життя (пор. Пс 1), а грішник – людина, що загубилася. Якщо хтось заблукає в пустелі, то помре; тому, аби жити, необхідно вибрати дорогу праведності. Євангеліє зображає лицемірство деяких юдеїв, які тільки вдавали, ніби дотримуються заповідей, а насправді не робили цього. От для таких прихід Месії був справді страшним. Їх Ісусові було дуже складно переконати.

В. К.: Перші християни радісно чекали апокаліпсису: прийди, Господи, бо ми страждаємо; прийди й визволи нас. Це пізніше почали боятися. Юдеї ж убачали у дні Господньому час, коли Бог прийде судити землю, і цю подію пов'язували з Месією. День приходу Месії буде страшним для грішників і радісним для праведників. Живим був аспект «решти Ізраїлю», тобто решти праведної, закваски; грішній же частині судилося пропасти. День Господній – це день Божої кари, однак і встановлення нового, справедливого ладу.

Як судитиме землю Господь? Посилаючи усілякі кари, тобто природні катаклізми: потемніння сонця, землетруси, хмари сарани тощо. Увесь цей арсенал жажів і використовували пророки,

щоб описати Господній день. Це концепція й християнського Страшного суду. Знову ж таки, радикальна зміна стосується того світу, де ми живемо. Юдеї чекали змін у земному вимірі. Та й у християнських текстах Страшний суд не означає, що все раптом одухотвориться і матеріальний світ зникне. Ми говоримо про воскресіння тіл, тобто про матеріальне існування на новій землі або в інших умовах.

– Що з юдейського погляду на Месію християнство успадкувало, а що відкинуло?

Б. Х.: Усе, що Новий Завіт говорить про Ісуса, ми успадкували від перших християн, які були юдеями. Саме вони тлумачили прихід Ісуса в контексті старозавітних писань – читали Старий Завіт і переосмислювали його у світлі Христа, історичного Ісуса.

В. К.: Треба пам'ятати, що апостоли, які ходили з Христом, прийняли Його як Месію, навіть не знаючи добре Писання. Їхня жива, спонтанна віра – як і загалом віра простого люду – відрізнялася від віри книжників і фарисеїв. Ці прості неписьменні рибалки супроводжували Ісуса три роки, слухали його навчання, бачили чудеса, потім розчарувалися й перелякалися, коли Він помер, й увірували, коли воскрес. Це все відбувалося на їхніх очах. А от святий Павло, навпаки, був освіченим юдеєм, книжником, який знав сподівання Ізраїля, але повірив у Месію в особі Ісуса. Його навернення лишається для нас таємницею, чимось, чого навіть він сам не міг раціонально пояснити. Повіривши в Христа, Павло – звісно, не без Божого натхнення – відкрив у писаннях щось нове: тексти, які, може, ніколи й не були месіанськими, раптом стали для нього текстами про Ісуса. Те саме потім робили євангелісти, знаходячи месіанські пророцтва в усе нових текстах.

Зрештою, сповнення пророцтв пов'язує з Собою сам Ісус, коли читає Ісаю в синагозі: «Сьогодні збулось це писання у вухах ваших» (Лк 4, 21). Усе, чого чекали юдеї, сповнилося. Тепер ми переносимо юдейське очікування дня Господнього на своє очікування другого пришестя Христа, що й підкреслено в першій частині Адвенту.